

¹ Vegeu la iconografia i les indicacions bibliogràfiques sobre això, en un article de l'arqueòleg Rudolf Egger, que és qui primer suggerí aquesta explicació etimològica: *Archäologisches Inst. d. deutschen Reichs, Fünfundzwanzig Jahre Römisch-Germanische Kommission*, 1930, pp. 97-106.

Tortuós, tortuositat, tortura, torturador, torturant, torturar, V. tòrcer +*Torturar* s. m. 'TURO'

TORXA, 'brandó de cera compost de tres o quatre candelles juntes i retortes o trenades una sobre l'altra', pres del fr. *torche* id., que prové del ll. vg. *TORCA (ll. TORQUES), 'cosa retorçada', 'manyc de coses trenades o retortes', 'garlanda', 'collar'; la variant AN-TORXA, més corrent, que no és castellanisme, ni hi ha raons serioses per creure que ens vagi venir per via cast., resulta probablement d'un encreuament de *torxa* amb l'oc. ant. *entorta*, cat. i oc. antics *torta*, del mateix significat, i derivats de TÒRCER, i del ll. IN-TORQUERE 'retòrcer'. □ 1.ª doc.: *torxa*, mj. S. xv; *entorxa*, molt freqüent des de fi S. xiv; *torta*, molt freqüent des de c. 1270; *antorta* o *entorta*, S. xiv.

Torxa fou poc freqüent en català antic, on apareix en el *Curial*: «Los altres dos fills, don Jayme e don Frederic, stigueren als caps de la taula, ab sengles *torxes* en les mans, tant com lo sopar durà» (NCL. I, 186); ni el *D'Ag.* ni jo no en sabem altre testimoni, *AlcM* hi afegeix un doc. mall. de 1436.

Entorxa, en canvi, és força més freqüent, ja a l'E. Mj., i també documentat des de més antic: «encesa una *entorxa*, aquella letra que tu li avias tramesa tragué d'un armari e, ab la lum en una mà, e ab l'altra la dita letra legint ---», fi del S. xiv, *Corbatxo* (BDLC xvii, 113). «Si en una cambra havia una *entorcha* o un ciri encès ---», StVicentF (*Serm.* II, 182, 26). «Fahent obrir la cambra --- en aquella, ab una gran *entorxa* encesa, se n'entrà», *Decam.* VI, § 6, 319.18 (p. 319.18); encara que tant aquest ex. com el del *Corbatxo* siguin d'obres d'original italià, estan escrites en català purísim, i apartant-se sovint de llur model, quan els ho aconsella l'elegància o la genuïnitat del lèxic i frase nostres, i justament en aquests casos Boccaccio havia usat un mot ben diferent en el seu text: «con un gran *doppiere* acceso».

En una narració de fets del País Valencià, de 1455, on es disposà de tres mss., hi ha *entorches* si bé *torches* en un dels tres (lliçó que Gual Camarena, potser per «purisme» ha preferit en la seva ed., *IV Congr. Hist. C. Ar.* I, 485). *L'antorxa*, en Pere Vilaspina, mj. S. xv (72). Probablement no és casual el fet que de tots els testimonis medievals catalans aquest sigui l'únic amb *a-* i no *e-*, i que també sigui l'únic on va darrere *la*.

És un dellat que sembla comprovar l'explicació de la variant an-etimològica *an-*, com a nascuda en l'habitual elisió *la 'nt-*, si bé després afavorida per la neutralització fonètica pròpia dels tres dialectes orientals del català, i llur predomini literari; i aquest fet dona cos a la conjectura, possible i fins versemblant, que el

català va servir d'intermediari en la transmissió del mot gallo-romànic al cast.: en aquesta llengua quasi no hi ha cap testimoni del mot fins a mj. S. xv (Santillana), car un d'isolat de 1302, és d'un testament publicat antigament, i sense gran cura filològica. El mot verament castellà fou sempre HACHA (*DCEC/DECH*).

Entorxa JMarc (*Rims*, 733); «*antorxa*: funale» Bua-N. En fi, ben sovint en JoMartorell: «Manà Tirant que portassen una *antorxa* encesa, e prestament fo fet»; «lo fill, qui dormia en una recambra, saltà del llit, e encès una *antorcha*», «yo portaré sol un material, e ab aygua clara o ab vi, encendreu una *antorxa*» (Ag. II, 11, 63, I, 34). Aquí no hi ha *la*, però hi ha una *'ntorcha*.

«Brandons e *entorches*» figura ja en Desclos, 30, en l'ed. Buchon-Coroleu, però sospitaríem que és el mateix passatge on l'ed. més moderna, NCL., porta el mot arcaic: «van encendre *tortes* e brandons ---» (§ 98, III, 123.24). Aquest, en efecte, era el mot nostre, integralment genuí, que després es va antiquar en l'època de l'ascendit francès en la nostra vida palaciana, a profit del més gallicat.

Ja el tenim en una lírica de Cerverí de Girona datable dels anys 1260-70, Ug. 73, vers 41, per més que Jeanroy, tot explicant-lo per «torche, flambeau», hi vulgui esmenar el manuscrist, i posar-hi *torca* (*ARoz.* xxiii, 21): traint així la seva deficient coneixença del vocabulari català i occità, car seria l'únic cas documentat de tal forma, en les dues llengües, per més que sigui etimològicament correcta en francès. *Torta* sí que surt molt sovint per aquell temps: ja en un doc. ross. de 1289 (*RLR* IV, 509); «cascú que fassa *tortes*, ciris e brandós per vendre aquels, fassa-los d'aytal sera quant-se-vuyla ---» a. 1296 (*RLR* V, 92); «negú hom, dè qualque condició sia, no gos portar ne fer portar *tortes* ne brandons enceses a negunes núvies, pus que sia dies clar» en les *Deliberacions* de 1310-13, de l'*Arx. Mun. Bna.*, 41v^o.

«Aportaren brandons e *tortas* per so q' èl vés a l'armar», Reixac (*Questa del Sant Graal*, 149.18; que Todesco, altre estranger poc coneixedor del català, voldria estranyament esmenar en *torsas*); «totes caneles e *tortes*, ciris, brandons ---» a. 1369, Besora de Cardener (*BCEC* 1909, 274). Ja llavors el mot devia anar quedant acorralat a aqueix ambient d'alta muntanya, sota l'embat de la cortesia afrancesada, quan Pere el Cerimoniós s'alarmava del propòsit del seu hereu de portar-nos els dispendiosos i laxos costums de la gent de Violant de Bar.

Torta es troba també en oc. antic, per bé que més rar que en català, però almenys apareix tres cops en un text en prosa de c. al S. XIII: «neguna --- femna no ause veser [lleg., no aus, en éser] novia, ab neguna *torta*, mais pueca portar lanterna, si-s volrà; e si es molhier d'ome de plassa, que fasse portar *tortas* o *torta*, pague 10 sòls», Narbona (*PSW* VIII, 283a): aquí de nou, es tracta del costum d'anar en un seguici de núvia amb antorxes, que ja hem vist a Bna. pel mateix temps, i que hom volia restringir per raons de repressió sumptuària; també hi ha una *torta* en un